
NOTES

Manili: un nou acròstic

Pau Bielsa i Mialet

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana
 08193 Bellaterra.Barcelona (Spain)

Data de recepció: 12/4/1999

Resum

He trobat un nou acròstic a l'obra de Manili, un acròstic que no pot ser casual, que revela intencions programàtiques o de reflexió sobre la mateixa poesia, que en la composició segueix la tècnica dels acròstics arateus i, agafant paraules de J.M. Jacques, segueix intencions artístiques expressant, en aquest cas, la noció *aigua*, que, unida a la de la navegació, ambdues amb un referent en l'activitat poètica, ens permeten veure l'autor dels *Astronomica* com un seguidor de l'escola alexandrina, de Cal·límac en particular, en els seus principis i símbols, i com un important poeta subtil.

Paraules clau: poesia llatina, època imperial, Manili, acròstic, simbologia poètica.

Abstract

There is a new acrostic in the work of Manilius, an acrostic that cannot be casual, that reveals programmatic intentions or thought about poetry. In its composition it follows the technique of Aratean acrostics and, in Jacques' words, follows artistic intentions: it expresses the notion of water that, together with that of navigation, and both with a referent in poetic activity, allow us to see the author of *Astronomica* as a follower of the principles and symbols of the hellenistic school, particularly that of Callimachus. This also shows the poet in his importance and subtlety.

Key words: latin poetry, imperial period, Manilius, acrostic, poetic symbology.

Amb aquest article em proposo comentar un passatge d'una singular bellesa de Manili (I, 701-717) que ens pot permetre entendre la seva art com a filla d'una tradició, i que pot, així mateix, aportar una visió del poeta sobre allò que és la poesia i sobre com aquest arriba a concebre el seu propi poema. Com a complement d'això resten les moltíssimes reminiscències d'altres cants que Manili condensa en aquest passatge, tot i que aquí pràcticament només tractarem aquelles que tenen un caràcter simbòlic.

Després de l'ingent esforç de Housman¹ sembla que la crítica maniliana hagi minvat en les dècades centrals d'aquest segle per a revifar-se a les seves acaballes.

1. HOUSMAN, A.E., *M. Manilius. Astronomicon: quinque tomi in duobus tomibus*, Nova York: Georg Olms Verlag, 1972; és una reimpressió dels cinc volums publicats entre 1912 i 1930 a Londres.

Avui disposem de dos recentíssims comentaris vers a vers de l'obra² i de múltiples articles³ que en tracten diversos aspectes amb l'ànim d'acordar el poeta i l'astròleg que hi ha en Manili.

Llegir un poeta com l'autor dels *Astronomica* planteja serioses dificultats, no sols per a entendre el sentit exacte del text, sinó també per al crític que l'ha de comparar amb les obres anteriors i establir-ne una o més com a clars precedents. A l'hora de vincular estretament els *Astronomica* a un poema anterior sorgeixen diversos candidats: per la matèria, Arat podria ser en part un dels més clars juntament amb el Virgili de les *Geòrgiques*. Però s'ha trobat que en la llista de models seus hi figura també l'*Eneida* (Scarcia⁴ la qualifica d'*autorità determinante*) i les *Bucòliques*, pels nombrosos paral·lels que s'hi troben, així com àdhuc Gèminos, el comentarista d'Arat⁵.

El tema del meu article pot portar més llum a la qüestió dels models on cal que es vinculi l'*Astronomica*: he descobert un acròstic no casual i provaré d'interpretar-lo; tot seguit reproduïxo el passatge en qüestió:

[...] nec quaerendus erit: visus incurrit in ipsos
 sponte sua seque ipse docet cogitque notari.
 namque in caeruleo candens nitet orbita mundo
 ceu missura diem subito caelumque recludens,
 Ac veluti virides discernit semita campos
 Quam terit assiduo renovans iter orbita tractu.
 Vt freta canescunt sulcum ducente carina,
 Accipiuntque viam fluctus spumantibus undis
 quam tortus verso movit de gurgite vertex,
 candidus in nigro lucet sic limes Olympo
 caeruleum findens ingenti lumine mundum.
 utque suos arcus per nubila circumat Iris,
 sic super incumbit signato culmine limes
 candidus, et resupina facit mortalibus ora,
 dum nova per caecam mirantur lumina noctem
 inquiruntque sacras humano pectore causas.

2. LIUZZI, D., *M. Manilio. Astronomica, libro I*: Lecce, Congedo editore, 1990; *libro II*: Lecce, 1991; *libro III*: Lecce, 1992; *libro IV*: Lecce, 1994; *libro V*: Lecce, 1997. L'altre comentari encara no abraça l'obra sencera: R. SCARCIA et al., *Manilio, il poema degli astri (Astronomica). Vol I, libri I-II*, Arnoldo Mondadori (ed.), 1996.
3. Tinc a les mans el recull *Manilio: fra poesia e scienza. A cura di Dora Liuzzi*, Lecce: Congedo editore, 1993. Són destacables els articles de L. Baldini i C. Santini i sobretot el de W. Hübner tractant diversos aspectes del llibre cinquè que, sembla, ha estat un dels més fascinants per als estudiosos. El recull també toca qüestions de fonts que no detallaré en l'article. Mereix una menció especial l'article de Scarcia, que dóna un valor important a la *imitatio* en Manili. Així mateix, un estudi comparatiu del poeta, posant èmfasi en els exordis, ens el forneix E. ROMANO, *Struttura degli Astronomica di Manilio*, Palerm, 1979.
4. SCARCIA et al., op. cit., p. xxix.
5. Se m'acut un comentari de Housman a *Astr.*, I, 65: «Latina [...] ad verbum respondent Graecis Gemini [...]».

Aquest passatge es situa en la penúltima secció del llibre primer, en l'ècfrasi dels cercles celestes que l'autor ha introduït en descriure el perímetre d'un cercle (I, 545-547) i tots aquells que són «visibles en la ment» (*cernuntur mente*⁶) per acabar amb la Via Làctia que també ho és pels ulls, tal com l'eclíptica (*sed nitet*⁷). L'acròstic en qüestió és als versos 705-710. He omès el vers 707 que s'hi interposava, considerat espuri per tots els editors i Liuzzi és qui més recentment explica per què cal condemnar-lo⁸.

El sol fet d'emprar un acròstic ja ens permet incloure l'autor en una tradició. Aquesta pràctica va ser estesa entre els poetes alexandrins. J.M. Jacques⁹, el descobridor de l'acròstic LEPTOS que apareix als *Fenòmens* d'Arat li atribueix una significació programàtica que contrasta, per exemple, amb els acròstics de Nicandre, que són una mera signatura. A cavall entre aquests dos hi ha la sort d'acròstic que Virgili a les *Geòrgiques* confegí amb l'inici dels seus *tria nomina*, precisament en el passatge¹⁰ en què el poeta ofereix una versió molt fidel del passatge arateu en què apareix l'esmentat acròstic.

La pregunta que sorgeix en aquest punt és evident: podem pensar que Manili declara l'adhesió a uns principis poètics, donada la seva relació amb Arat i Virgili? Jo crec que sí, i de la mateixa manera que Arat reivindicava per al seu poema l'ideal alexandrí de la poesia refinada, Manili vol també expressar quelcom semblant mitjançant la imatge simbòlica de l'aigua.

Analitzem més detalladament l'acròstic. Si ens hi fixem bé, trobem que la paraula en qüestió hi és expressada tres cops (AQVA+AQVAM+AQVAM):

Ac veluti virides discernit semita campos
QVAM terit assiduo renovans iter orbita tractu.
 Vt freta canescunt sulcum ducente carina,
 Accipiuntque viam fluctus spumantibus undis
QVAM tortus verso movit de gurgite vertex &c.

En l'artifici d'aquesta disposició Manili segueix la mateixa tècnica que Levitan¹¹ descriu per als dos acròstics arateus no descoberts per Jacques¹². Aquest procediment ens indica dos fets: primer, que l'acròstic no pot ser casual i, segon, que, dins del recurs críptic d'escriure una paraula que no llegirà pas tothom, i ningú a pri-

6. *Astr.*, I, 678

7. *Astr.*, I, 679.

8. La raó adduïda és que el vers trenca la cadena de comparacions. LIUZZI, op. cit., p. 178.

9. JACQUES, J.M., «Sur un acrostiche d'Aratos», *REA*, LXII, 1960, p. 48-61.

10. L'acròstic virgilià va ser descobert per E.L. BROWN («Numeri Vergiliani. Studies in "Eclogues" and "Georgics"», *Latomus* 63, 1963, p. 96-114) i recentment interpretat en relació amb Arat per J. ALMIRALL, «Arat Virgilià», *Actes de l'XI Simposi de la Secció Catalana de la SEEC*, 1993, Andorra, 1996, p. 131-135.

11. W. LEVITAN, *Plexed artistry: three Aratean acrostics*, Glyph V, 1979, p. 55-68.

12. En aquest punt trobo oportú introduir l'acròstic a *Astr.*, I, 796-799, descobert per Scarcia (op. cit., p. xviii-xix): AEMILIA. És una sort de signatura? El que m'interessa, ara com ara, és remarcar-ne el procediment, anàleg al dels acròstics més ocults d'Arat (cf. Levitan). No trobo just que Scarcia titlli de signatura l'acròstic d'Arat.

mer cop d'ull, dins d'aquest ocultament, la noció *aigua* queda remarcada i reiterada i potser fins i tot emfatitzada.

La noció *aigua* respon a un símbol poètic de llarga tradició des dels alexandrins, passant pels romans i fins als poetes del nostre temps. Es tracta d'un símbol de la inspiració poètica, que ha estat estudiat, entre d'altres, per L. Gil¹³. Gil es refereix als orígens místics d'aquesta imatge i constata la utilització que en fa Cal·límac, un dels poetes més representatius de l'escola alexandrina. Gil també fa referència a la presència d'aquest símbol en un poeta com Properci; en l'època d'August la presència de la noció *aigua* vinculada a la poesia apareix per tot arreu. Tal vegada un dels exemples més bells sigui el que segueix d'Ovidi:

adice Maeoniden, a quo ceu fonte perenni
vatum Pieriis ora rigantur aquis¹⁴.

Però també Lucreci en aquest passatge:

iuvat integros accedere fontis
atque haurire¹⁵ &c.

ens pot estar assenyalant l'originalitat de la seva poesia per la puresa de les fonts d'on beu, imatge que serà represa pel mateix Manili en el seu llibre segon:

integra quaeramus rorantis prata per herbas
undamque occultis meditantem murmur in antris,
quam neque durato gustarint ore volucres
ipse nec aethereo Phoebus libaverit igni.
nostra loquar, nulli vatum debebimus ora,
nec furtum sed opus veniet, soloque volamus
in caelum curru, propria rate pellimus undas¹⁶.

Aquí tots els tòpics poètics hi tenen cabuda. Deixant de banda el dels ocells, trobem el del rou, el de l'aigua mateix, a la qual significativament va unit el verb *meditari* amb tot el seu significat d'ofici dels poetes que trobem, per exemple, a les *Èglogues* de Virgili:

*silvestrem tenui Musam meditaris avena*¹⁷.

I la referència a la nau (*propria rate*) ens permet remarcar que Manili utilitza una altra imatge simbòlica per a referir-se a la poesia: aquella imatge de la navegació. La navegació com a metàfora de l'activitat poètica resta palesa a tot arreu de l'obra d'un Ovidi, per exemple:

13. L. GIL, *Los antiguos y la «inspiración» poética*, Madrid, 1966.

14. Ov., *Am.*, III, 9, 25 s.

15. Lucr., I, 927 s & IV, 2 s.

16. Astr., II, 53 s.

17. Verg., *Ecl.*, I, 2.

hic teneat nostras ancora iacta rates¹⁸.

També ho trobem arreu de les *Tristes*. Manili recorre a aquesta imatge de la navegació no sols com a referència no explícita a l'activitat poètica (tot i que és lligada, pel lloc on es troba, a l'acròstic que sí que té aquest referent i, per tant, subtilment vinculada al mateix): també en fa ús a l'estil d'Ovidi:

facile est ventis dare vela secundis¹⁹.

en referir-se a l'empresa poètica dels altres, aquells que canten grans gestes del passat. Més amunt hem citat uns quants versos de l'exordi del llibre segon amb la noció *aigua* i *navegació* en una clara funció d'expressar símbols poètics. Els versos immediatament anteriors, referits a la resta de poetes, parlen d'una aigua més concorreguda:

et iam confusi manant de fontibus amnes
nec capiunt haustum turbamque ad nota ruentem²⁰.

I en parlar d'Homer i de la poesia després d'ell, Manili diu:

cuiusque ex ore profusos
omnis posteritas latices in carmina duxit
annemque in tenuis ausa est deducere rivos
unius fecunda bonis²¹.

Per acabar, només cal deixar clar el que ja hem mostrat: el fet d'un acròstic no casual és un fet significatiu que, pel paral·lel que tenim en Arat i Virgili, poetes que sens dubte han exercit una forta influència sobre els *Astronomica*, hem d'atribuir-lo a una intenció programàtica o, dit d'una altra manera, de reflexió sobre la pròpia art poètica. Si els *tria nomina* de les *Geòrgiques* s'han interpretat com un procés de filiació, amb Manili podem anar més lluny, perquè la noció expressada de l'acròstic respon a un complex significatiu que té una llarga i fèrtil tradició: l'aigua com a símbol de la inspiració poètica. Això, combinat amb la imatge de la navegació, també present als *Astronomica*, diu molt de la manera de fer de Manili, sobretot quan, com hem vist, posa en oposició dues aigües: la més i la menys concorreguda, i dos tipus de navegació: aquella amb els *ventis secundis* i la *propria*, reclamant amb això no sols la separació, en paraules d'Horaci, del *profanum vulgus*, sinó també la seva originalitat, antiga aspiració que reclamen els poetes des de Cal·límac, si més no. L'aigua de Manili, per acabar, rep un lloc més digne que cap altre: la Via Làctia, seu de les ànimes virtuoses i únic refugi de la mort.

18. Ov., A.A., I, 772.

19. *Astr.*, III, 26.

20. *Astr.*, II, 51 s.

21. *Astr.*, II, 8 s.